

YILLIK

Annual of Istanbul Studies

2024

6

İSTANBUL
RESEARCH
INSTITUTE

Diyeğim Fethedildin

Çiğdem Kafescioğlu

1. Hünkâr “Yağma” Dedi

“Elli gün gice ve gündüz ceng itdiler. Hemân elli birinci gün hünkâr “Yağma!” didi. Hemân yürüyüş itdiler. Şişenbeh gün hisâr feth olındı. Eyü toyumluklar oldu. Altun gümüş ve cevherler ve enva’ kumaşlar bâzâra gelüp döküldi; satmaga başladılar. Kafirlerini esir itdiler ve mahbûbelerin bağrılarına basdılar.”

Aşıkpaşazade Derviş Ahmed, *Târîh*

“Âkıbet Sultan Mehmed Hak yolına fî sebîlillah yağma buyurdi. Cebren ve kahren gâziler hisara koyulup kâfirlerin kırıp avretlerin oğlanların kızların esbâbların yağma kıldılar.”

Anonim, *Tevârîh-i Âl-i Osman*

“...leşkerlere dahi yol açılıp hisarun içine girüp yağma ve talan kıldular. Oğlanlarını ve kızlarını ve avratlarını ve mallarını alup, altundan ve gümüşden ve incüden ve cevâhirden ve tenkden ve filoriden ve akçeden ve metâ’ dan her ne kim buldılar yağmayla aldılar. Sultan Mehmed Han evlerini dahi yağma buyurdi. Evleri ol hinde yağma olunurken ev içinde dutulanı dutdılar. Ehl-i İslâm gâziler şunun bigi gâyet doyum oldılar. Ganîmet malyyla [ganî] oldular. İki bin dört yüz yıldan berü kim, Kostantin bünyâd olaldan berü cem’ olan malı hep gâzilere nasîb oldu. Üç güne dek şehri yağma kıldılar. Üç gündün sonra halkı men’ itdiler.”

Oruç Bey, Tevârîh-i Âl-i Osman

“... kadem-i tecâsür ile nehb ü yağmaya el uzattılar. Her bir evden -ki eyvânı Keyvâna ve tabakâtı âsumâna yaklaşmışdı—ferş-i müzehheb ve hudûr-i murassa’ içinden rûmî vü firengî, rûsî ve üngürûsî, çinî vü hotenî fi’l cümle her sınıf mahbûblardan zülf-i bütân gibi müy-keşân berzen ü esvâka sürdiler. Püseran-ı dil-keş ve gulâmân-ı mehveş, latîf-tab’ , bihişt-likâ

...

Yüzi cennet yârı enhâr-ı aselden çâşnî
Tudağı enhâr-ı hamr u göğsî enhâr-ı leben

...

Şu kızlar kim cemâli pertevinden
Kamaşır gözler ü ditrer yürekler”

[... cesaret adımını atarak yağmaya el uzattılar. Her bir evden, ki eyvanları en üst tabakadaki Satürn’e ve katları gökyüzüne yaklaşmıştı, yaldızlı zeminleri ve mücevherli perdeleri içinden Rum ve Frenk, Rus ve Macar, Çinli ve Hotanlı her çeşit mahbûbu tapılası sevgililerin saçları gibi [tutup] saçlarından çeke çeke sokaklara ve çarşılara sürüklediler. Gönül çelen oğlanlar ve ay yüzlü gılmanlar, nazik huylu, cennet yüzlü (...) Yüzü cennet, ağzının suyu bal ırmaklarından tatlı / Dudağı şarap ırmakları, göğsü süt ırmakları (...)
Şu kızlar ki yüzlerinin ışığından / Kamaşır gözler ve titrer yürekler]

Tursun Bey, *Târîh-i Ebû’l-Feth*

Yukarıdakiler 1480ler ve 1500lerin ilk seneleri arasında Türkçe yazılmış Osmanlı tarihi metinlerinin 1453 senesinin Mayıs sonunu, İstanbul’un fethini anlatan kısımlarından birkaç alıntı.¹ 1453’e dair sıklıkla karşımıza çıkan imgeler değiller. Sıklıkla karşımıza çıkanlar surlar üzerinde Ulubatlı Hasan, kuşatmanın zorlu günlerinde gazileri yüreklediren Ak Şemseddin ve tabii 21 yaşındaki cesur, zeki, öngörülü sultan. Son ikisi gerçek, Ulubatlı temsili bir figür

1 Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, haz. K. Yavuz ve M.A.Y. Saraç (İstanbul: K Kitaplığı, 2003), 487; Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman – F. Giese Neşri*, haz. N. Azamat (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992), 78; *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi 1288-1502]*, haz. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 73, fol. 54b; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû’l-Feth*, haz. M. Tulum (İstanbul: Baha Matbaası, 1977), 60-62, Halil İnalçık ve Rhoads Murphey, *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey* (Minneapolis ve Chicago: Bibliotheca Islamica, 1978), fol. 47b-48b ile karşılaştırarak. Tursun Bey alıntısının günümüz Türkçesine aktarımında Selim Kuru’nun bilgisine ve fikrine başvurduğum, kendisine teşekkür ederim.

148 diyelim. Mahbûbeleri bağrılarında basan gaziler, saray benzeri evlerinden alınıp esir edilen ay yüzlü oğlanlar, biçimli kalçalı kadınlar, yüzlerinin ışığı gözleri kamaştıran kızlar, esir edilenlerin kıymetli eşyayla bir arada sayılması da bu metinlerin barındırdığı gerçeklikler.

Fatih kutlamaları İstanbul'da 1910 senesinde başladı, 1953 öncesinde hatırlandı ve ölçeği büyüdü; 1994'te İstanbul Belediyesi'nce düzenlenen kitlesel katılımlı törene dönüştü; iktidarlar ve siyasi programlar ötesi bir şevkle günümüzde devam ediyor. Fethin içerdiği şiddete, yağmanın getirdiği ıstıraba gözlerimizi ve aklımızı açabilir miyiz? Diyelim bunlar tarihin kaçınılmaz gerçekleri, zaten bildiğimiz şeyler. Şehrin tarihini yazarken, bu tarihin dönüm noktalarını hatırlarken bu bilgiye yer açabilir miyiz? 29 Mayıs kutlamalarını düzenleyen, bu kutlamalara katılan İstanbullular 29 Mayıs 1453'de fethedilen İstanbulluları anar mı?

2. Fatih Kimdi, Meftuh Kim?

*Fâteh o maftûh toyi.*² Fatih de, meftuh da sensin. Veya, fetheden ve fethedilen sensin.

Fatih kelimesinin Arapçadaki ilk, başat anlamına dönecek olursak, açan ve açılan sensin. Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Divan-ı Şems*'inde bulunan bir gazelden. Tabii bu sözü öncelikle Mevlana'nın yaşadığı dönemin tasavvuf düşüncesi ve şiirsel imgelemi bağlamında anlamlandırmak gerekir. Diğer yandan, Mevlana'nın çocukluğundan itibaren hayatını şekillendiren büyük siyasi - kültürel dönüşümleri ve çalkantıları hatıra getirecek olursak, dünyevi bağlamında da yorumlamayı akla aykırı bulmayabiliriz. Tasavvufi anlamda açan ve açılanı örtüştüren bu dize parçacığı bize dünyevi anlamda da fethetmenin aynı zamanda fethedilmek olduğunu, fatihlerin aynı zamanda meftuh, fethedilen olduklarını hatırlatır.

Olay odaklı tarih yazımı, zafer odaklı milli tarih anlatıları 1071 senesindeki Malazgirt Savaşı'nı, 1453'ü, 1516 senesindeki Memluk seferini zihnimize nakşeder. Fatihler toprak hakimiyeti, akabinde siyasi ve kültürel hakimiyet kuran kişiler olarak hayal edilir; siyasi hakimiyetin fatihin dünyasının fethedilen dünyaya mutlak hakimiyeti olarak anlaşılması, bu düşünce kümesinin parçasıdır. Halbuki Anadolu ve Balkanların, daha geniş bir harita çizecek olursak batı Asya ve güney doğu Avrupa tarihinin, eski çağlardan başlayarak siyasi otorite sahiplerinin (çoğu zaman) savaşlar yoluyla yeni yerlere hâkim olageldiği bu coğrafyanın her halde en çarpıcı özelliklerinden biri şudur: Kültür dediğimiz, kültürel dönüşüm dediğimiz şeylerin burada bir boyutu, yerin geleni dönüştürmesi, yani fethin fethedeni dönüştürmesi; fatihlerin bu kültürel alana, burada yaşayanlara dair özellikleri farklı derecelerde, farklı anlamlarla sahiplenmesi. Bunu biliriz, kültürler arası karşılaşmalardan, kültürler mozağından, Anadolu'nun mayasından, burada kimliklerin yoğrulup şekil alışından söz etmekten hoşlanırsınız. Ama fatih figürüne fethedilen olmayı yakıştırmakta galiba zorlanırsınız.³

3. Kanlı Kilise

Peki, fatihin şu ya da bu derecede ve tarzda meftuhun tabiatında yoğurulup dönüşeceğini teslim etmekle, meftuhun tarihine hak ve yer vermek aynı kalemde işler mi?

İstanbul'un Fener semtinde (bugünlerde oralara Balat deniyor, biraz daha geniş söylenecekse, Fener-Balat) Sancaktar yokuşu, yokuş üzerinde bir yer: Kanlı Kilise. Sancaktar Yokuşu denmiş, çünkü anlatıya göre Osmanlıların İstanbul'u kuşatması esnasında Osmanlı ve Bizans askerleri bu yokuşta karşılaşmış ve çarpışmışlar. Kanlı Kilise denmiş, çünkü muharebe kilisenin içinde de devam etmiş.

Onuncu veya on birinci yüzyılda inşa edilen, on üçüncü yüzyılın sonlarında genişletilen bu kilise, Haliç'in Fener kıyılarından, 1500'lerin sonlarından beri Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne ev sahipliği yapan alandan biraz yukarıda.⁴ Ulaşabildiğimiz ilk banisi Maria Palaiologina—

2 Mevlana Celaleddin Rumi, *Divan-ı Şems*, 37. Gazel; <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh/sh37> (erişim tarihi 16 Kasım 2024)

3 Cemal Kafadar 2014 tarihli bir söyleşide 'evlad-ı fatihan'dan bahsederken 'evlad-ı meftuhan'ı da hatırlamamızı önermiş, fatihanla değil meftuhanla da özdeşleşmemizin mümkün olduğunu söylemişti: Cemal Kafadar, "Muhafazakâr'ın Kör Kazması," Söyleşiyi yapan Serkan Ayazoğlu, *Mağma Dergisi*, 26.02.2015. <https://www.magmadergisi.com/haber/muhafazakarin-kor-kazmasi> (erişim tarihi 16 Aralık 2024).

4 Panaghia Mouchliotissa kilisesi hakkında bkz. Edmund C. Ryder, "Despoina of the Mongols and Her Patronage at

VIII. Mikhael Palaiologos'un gayrimeşru kızı—İlhanlı hükümdarı Abaka Han'la evlendirilip han öldüğünde Konstantinopolis'e geri dönmüş ve Panagia Mouchliotissa olarak anılacak bu kilise etrafında bir manastır kurmuştu. En azından 1600'lerin sonlarından itibaren, şehre dair Grekçe tarih yazımı burayı II. Mehmed'le ve onun Kutsal Havariler Kilisesi'nin yerine inşa ettirdiği cami külliyesiyle ilişkilendirmişti. Bu anlatıya göre Fatih Camii'nin mimarı Khristodoulos isimli bir Rum'du ve II. Mehmed emeklerinin karşılığı olarak bu kiliseyi ona bağışlamıştı. Vakıf ve Osmanlı tarih kaynaklarından bildiğimize göreyse, binanın mimarı bir mühtedi olan Atik Sinan'dı ve sultanın mimara bağışladığı emlak içinde bir kilise de vardı.⁵

Kilisenin Fatih'in bir fermanıyla korunduğu, Fatih'in tanıdığı ayrıcalık nedeniyle camiye dönüştürülmediği anlatılır kitaplarda ve ziyaretlerde. 1700'lerin başlarında Fener semtinin sakini olan Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemir'e ve onu da kaynak göstererek binanın tarihini anlatan Patrik Konstantios'a göre sultan III. Ahmed kiliseyi camiye çevirmek istemiş, Kantemir'in Çorlulu Ali Paşa'ya Fatih fermanını ve başka vesikaları götürmesinin ardından kilise hayatına devam etmişti.⁶ Binaya girip yüzünü giriş kapısına doğru dönen ziyaretçi kapının hemen sağında çerçevelemiş iki ferman görür; bir rehber eşliğinde geziyorsa muhtemelen bunların Fatih'in kiliseyi Rum cemaate verdiğiğine dair fermanlar olduğu anlatılır. Halbuki iki ferman da III. Ahmed'in tuğrasını ve 1730 senesinin ilkbahar ve yaz aylarının tarihlerini taşır. Ahmed'i tahttan indirecek Patrona Halil ayaklanmasından sadece birkaç ay önce, bir buçuk ay arayla İstanbul kadısına hitaben yazılmışlardır.⁷ 1730 senesi Mayıs sonu veya Haziran başı tarihini taşıyan belge, Kanlı Kilise'nin yakın zamanda geçirdiği yangın nedeniyle yapılan detaylı keşfi belgeler. Aynı duvara asılı, aynı senenin Haziran ayı ortaları tarihini taşıyan ikinci belgede yangın sonrası onarımların keşif sırasında alınan ölçülere göre tamamlandığı kaydedilir ve cemaatin "tekrar keşif bahanesiyle te'addi ve rencîde" edilmemesi emredilir.

İki ferman da binada yapılan detaylı inceleme ve ölçümleri belgeler: Yapının iç ve dış mekânlarının ölçülerini, yapı malzemelerini (tuğla, taş ve mermer, kapı ve pencerelerde kullanılan demir ve kereste) kaydeder. Bu detaylı ölçüm ve dökümler Tanzimat öncesinde kilise veya sinagog tamirlerinin içerdiği çok yönlü sürecin bir örneğidir. Padişah ve üst düzey bürokratlar, kilise veya sinagog cemaati ve temsilcileri, İstanbul kadısı, şeyhülislam, mimar ağa ve halifeleri ile ölçümlerin doğruluğuna ve tamirin uygun şekilde sonuçlandığına tanıklık etmek üzere bu ekibin bir parçası olarak hazır bulunmaları istenen civarın Müslüman sakinlerini içeren bir dizi aktör bu sürece dahildi.⁸ Haziran 1730 tarihli belgeden öğrendiğimize göre onarımın tamamlanmasının ardından komşu mahallelerden kırk iki Müslüman erkek teftiş ekibine katılmıştı. Kanlı Kilise'yi ziyaret etmiş herhangi biri bu sayıda insanın bu binanın içinde ciddi bir izdiham yaratmış olacağını tahmin edebilir (üstelik söz konusu belgelerden anlıyoruz ki, binayı güneye doğru genişleten ekleme bu tarihte henüz inşa edilmemiştir). İkinci belgenin sonundaki "cemaati keşif bahanesiyle te'addi ve rencîde edilmeye" emri buna da bir atıf mıdır? Kilisenin rahibi, müstahdemi, cemaati 1730 senesi Haziran'ında nasıl izlemişlerdi bu kalabalık keşif heyetini? Fermanları kim, ne zaman çerçeveletip kilisenin duvarına astı? III. Ahmed'in bürokratlarının ve mimarbaşısının teknik içerikli keşif raporları nasıl oldu da kiliseyi koruyan Fatih tılsımlarına dönüştü?

the Church of the Theotokos ton Mougoulion," *Journal of Modern Hellenism* 27(2009-10): 71-102.

5 Konstantios, Patriarch of Constantinople, *Ancient and modern Constantinople*, İngilizce çeviri J.P. Brown, (Londra: Stevens Bros, 1868), 84-86. Atik Sinan'a dair vakıf belgeleri için bkz. İ.H. Konyalı, *Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan* (İstanbul: Halk Basımevi, 1953). Stefanos Yerasimos, Khristodoulos'un ihtida etmiş bir Hristiyan olan ve Fatih camisinin mimarı olan Atik Sinan ile aynı kişi olabileceğini; Sinan'a farklı bir Bizans kilisesi verildiğini ve Mouchliotissa'nın daha sonraki Rumca anlatılarda mimarın hikayesine eklenmiş olabileceğini öne sürmüştü; Stefanos Yerasimos, *Kostantiniyye ve Ayafofya Efsaneleri*, çev. Ş. Tekeli (İstanbul: İletişim, 1993), 158.

6 Dimitrie Cantemir, *The History of the Growth and Decay of the Othman Empire*, 2 cilt. çev. N. Tindal (Londra: J.J. ve P. Knapton, 1734-35), 109; Konstantios, *Ancient and Modern Constantinople*, 85. Patrik Konstantios ilk baskısı 1820'de yapılan kitabında bu ferman ve diğer hüccetlerin Patrikhane'de korunduğunu yazar.

7 Evasit-ı Zilkade 1142 (Mayıs sonu-Haziran başı, 1730) ve Evahir-i Zilhicce 1142 (6-15 Haziran 1730).

8 Rossitsa Gradeva, ve Panagia Mouchliotissa'da daha erken tarihli bir onarımı tartışan Karen Leal'in bu süreç üzerine çalışmaları için bkz. Rossitsa Gradeva, "Ottoman Policy Towards Christian Church Buildings" *Rumeli Under the Ottomans, 15th-18th Centuries* (Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2019), 339-68; Karen Leal, "Communal Matters," *A Companion to Early Modern Istanbul*, haz. S. Hamadeh ve Ç. Kafescioğlu içinde, (Leiden: Brill, 2021), 379-84.

150 Osmanlı otoritesinin kilise ve sinagog onarımlarına müdahalesindeki temel amaç, binanın tamir sırasında genişletilmesini, Osmanlı camileriyle görsel bir akrabalık oluşturacak kagir bir kubbe eklenmesini veya yapının eskisinden daha yüksek olarak inşa edilmesini engellemektir. Onarımlarla ilgili arşiv belgelerinde, bu türden kurallar genellikle binanın eski üslubunun, “tarz-ı kadim”inin korunması açısından çerçevesini çizmiştir. Toplumsal ve dinsel hiyerarşiler mekânda görünür, elle tutulur olmalıydı. Osmanlı yetkililerini şehrin Ortodoks kiliselerinin “kadim” üslubunun korunmasını emretmeye iten şey de bu görsel hiyerarşiyi sürdürme kaygısıydı. On dokuzuncu yüzyıl boyunca ve özellikle Tanzimat sonrasında bu görsel hiyerarşik düzenle ve mimari özelliklerle ilgili sınırlamalar son bulduğunda Rum cemaate ait pek çok kilise yeniden ve daha büyük ölçülerde inşa edildi.⁹ Fener’in Meryem Ana kilisesi, belki küçük arazisinde daha büyük bir bazilika inşa etmek mümkün olmadığından, belki de mimar Khristodoulos’un anısı aracılığıyla onu II. Mehmed’e bağlayan tarihinin hatırına, ortaçağ dokusunu büyük ölçüde korudu.¹⁰

Kanlı Kilise, diğer adlarıyla Moğolların Meryemi veya Theotokos Mouchliotissa Kilisesi, son zamanlarda Fener-Balat turlarının revaçta bir durağı. Bu durakta durmak kişiyi bu küçük küçük kilisenin neden 1453 sonrasında İstanbul’da mimarisini (kısmen) ve işlevini korumuş tek Bizans kilisesi olduğu üzerine düşündürür mü? Ziyaret, Kanlı Kilise’nin bugün neden cemaatinin olmadığını, bunda ülkenin ve şehrin yakın (20. yüzyıl) ve uzun (Osmanlı dönemi) tarihinin rolünün ne olduğunu tefekküre iter mi? Yoksa yokuşun aşağısındaki parlak tonlara boyanmış evlerin arasından geçerek buraya varmak geziye biraz daha başka bir renk katmakla mı kalır? “Osmanlı”nın renklerinden bir renk, hoşgörüsünden bir örnek.

4. Arasöz: Zor bir Miras - Fetih Kutlamaları

1910 senesinde İstanbul’un fethi İttihat ve Terakki hükümeti öncülüğünde ilk defa kutlandığında henüz tecessüm etmeye başlamış bir fikrin (Türk-İslam olarak tanımlanacak olan Osmanlı siyasası fikrinin) ve hayaleti yakın zamanlarda ufukta görünmeye başlamış bir İstanbul resminin yansımalarını barındırıyordu.¹¹ Bundan 30 yıl kadar sonra, fethin beş yüzüncü yılını kutlamak üzere 1939’da önerilen ve takip eden senelerde şekil bulan program 1453’ü milli tarihin ve dünya tarihinin bir dönüm noktası olarak kaydetme ve kutlama fikri üzerine temellenmişti. 1953 için yapılan geniş kapsamlı hazırlıklar içinde gündemin ilk kalemleri fethin ve şehrin tarihini yazmak, kaynakları yayınlamak, fetihle ilişkilendirilen yapıları araştırmak ve tamir etmek, 1453’ü anıtsallaştırmak olmuştu.¹² 1994’te Refah Partisi’nin İstanbul belediye seçimlerini kazanmasının ardından düzenlediği ilk kutlamaysa kitlesel katılımlı siyasi bir gösteri olarak tasarlandı. Bu bakımdan 1950’lerde koreografisi yapılan kutlama, anma, yayın faaliyetinden önemli derecede farklıydı. Ana konu yeniden fetihtir: İstanbul yeniden fethediliyor, o zamana dek fethedilememiş olduğu düşünülen Beyoğlu artık Türk-İslam hakimiyeti altına giriyor, Refah Partisi’nin yükselişi yeni bir fetihler döneminin başlangıcı olarak kutlanıyordu.¹³ 1990larda ve 2000lerde bu kutlamaları büyüme ve inşaatçılıkla hemhal bir fütühatçılık şekillendirdi. Fetih kutlamalarının büyüyen ölçeği ve büyüyen etki arzusunu Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ileriye doğru bir kaçış döngüsü içine hapsedilmiş mega projelerine benzetmek mümkün: İnşaat sektörünün ekonomideki geniş yeri ve büyüme merkezli iktidar söylemi hep daha geniş, kapsamlı, anıtsal ölçekli projelerle şehrin, bölgenin, ülkenin, dünyanın en büyüklerini yaratmaya girişmek zorunda. Bu türden projeler iktidar yörüngesindeki sermayeyi devamen yakında tutmanın, diğer yandan meşruiyet ve rıza devşirmenin araç-

9 1830’lardaki ve Tanzimat sonrasında kilise genişletmeleri ve yeniden inşa süreçleri hakkında bkz. Zafer Karaca, *İstanbul’da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008); Hasan Kuruyazıcı ve Eva Şarлак, der., *Batılılaşan İstanbul’un Rum mimarları = Hoi Römioi architektones tēs Polēs stēn perīdo tou ekdytikismou* (İstanbul: Zağrofyān Lisesi Mezunları Derneği, 2010).

10 Binanın Osmanlı dönemi tarihini şu çalışmada daha etraflı tartışıyorum: Çiğdem Kafescioğlu, “Forms of possession, structures of erasure: Byzantium in the past and present of early modern Istanbul” yayına hazırlanıyor.

11 Mehmet Ö. Alkan, “İslamcı sağın ideolojik bir ayini olarak fethin icadı, icrası, mübalağası ve Ayasofya,” <https://www.altust.org/2016/09/islamci-sagin-ideolojik-bir-ayini-olara-fethin-icadi-icrasi-mubalagasi-ve-ayasofya/> (erişim tarihi 22 Kasım 2024). Alkan 1910-1918 arası fetih kutlamalarının izini sürüyor; ittihatçıların İstanbul’u kaybetme endişesinin bu kutlamalara neden olduğu önermesini yapıyor.

12 1944 tarihli komisyon raporu için bkz. Kazım Yetiş, haz., *Türk Edebiyatında İstanbul’un fethi ve Fatih* (İstanbul: Kitabevi, 2005), 5-13.

13 Tanıl Bora, “Fatih’in İstanbul’u,” *Birikim*, 76(Ağustos 1995); <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-76-agustos-1995/2274/fatih-in-istanbul-u/2765> (erişim tarihi 16 Kasım 2024); Alev Çınar, “National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation,” *Comparative Studies in Society and History*, 43(2001): 364-391.

ları.¹⁴ Bunlar gibi, bu dönemin fetih kutlamaları da giderek daha kitlesel ve daha şaşaalı olmak, katılanlar ve izleyenlerde kuvvetli duygusal etkiler yaratmayı amaçlamak, gösterim dağarcığını ve gösterim teknolojilerinin imkânlarını bu yönde kullanmak zorundaydı. 2009'da İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı Kültür AŞ'nin Panorama 1453 Tarih Müzesi'ni açması, 29 Mayıs 2016'da Yenikapı dolgu meydanında sahnelenen büyük fetih canlandırması ve kutlaması 1994 sonrasında oluşan bu hattın 21. yüzyıl siyasetine uyarlandığı iki nokta. Müzenin İstanbul kara surlarının hemen dışındaki konumu şehrin esasen aşılması emredilmiş surlar olarak temsiline yarıyor, müzenin içindeki temsili, dışındaki gerçek duvarlar "biz"i ve ötekini hem kolayca tanımlayan hem de keskince ayıran mekansal ve zamansal eşiği cisimleştiriyor.¹⁵ 2016 senesi 29 Mayıs'ının fetih kutlamasıysa 2015 sonrası iktidar kompozisyonunu İstanbul'un fethi ile örtüştürüyor, teatral etkiler, ışık ve ses sahnelemeleri izleyicinin yoğun duygusal katılımını amaçlıyordu.¹⁶ Duvar yine ön plandaydı; Yenikapı'da kurulan sahne İstanbul kara surlarının dev ölçekli bir maketi idi.

Bağlamları, ölçekleri ve işlevleri dönüşmekle birlikte 1910, 1953, 1994 tezahürlerinin her birinde fetih kutlamalarının başlangıç noktası şehrin ve tarihinin tekil bir milli ve dini kimlik üzerinden tanımlanmasıydı. İstanbul'un fethine ve Fatih'e gösterilen ilginin neleri barındırıp neleri dışladığı üzerine düşünürken cumhuriyet Türkiye'si Fatih'inin çifte yüzünü, başka başka Fatih imgelerinin farklı kesimlerin tarih tahayyülleriyle örtüştüğünü hatırlamakta fayda var. Şehri Türk ve Müslüman yapan padişah olarak Fatih ile birkaç doğu ve batı dili bilen, İranlı, Türk, Bizanslı, İtalyan sanatçıların ve alimlerin hamiliğini yapan, Osmanlı dünyasında bir Rönesans prensi olarak Fatih. 2020 senesinde İBB tarafından satın alınıp sergilene ve yeni yayınlara konu olan Bellini portresi bu ikinci imgeyi, yüzü Batı'ya açık Fatih'i de hatırlamak için bir fırsat yarattı.¹⁷ Bellini'nin resmi bir çifte portre: Fatih kim olduğunu bilmediğimiz genç bir erkekle karşı karşıya resmedilmiş. Bellini'nin Londra'daki National Gallery'de bulunan, çok daha iyi bildiğimiz Fatih portresinin aksine bu resim aşıkâr hükümdarlık simgeleri içermiyor. Padişahı ve kimliği bilinmeyen kişiyi aynı hızda ve aynı ölçekte resmeden çifte portrenin barındırdığı muğlaklık ve karşılıklık II. Mehmed'in başat temsillerine alternatif bir temsil ve anlatı üzerine düşünmek için—henüz kurcalanmamış—bir imkân barındırıyor.¹⁸

Henüz kurcalanmamış: 1994'te Refah Parti'li İstanbul Belediyesinin sokaklarda ve şehrin en merkezi stadyumunda icra edilen kitlesel bir performansa dönüştürdüğü 29 Mayıs kutlamaları 2020'den beri Cumhuriyet Halk Partili büyükşehir belediyesinin düzenleyiciliğinde devam ediyor. Belediyenin Fatih konulu yayınlarına, sultanın at üzerinde şehir surlarından içeri girdiği zafer anının tasvirlerini taşıyan hediyelik eşya külliyatı eşlik ediyor. Diğer taraftan iktidarın fetih imgesi etrafında şekillenen söylemi ve müdahaleleri yerli yerinde duruyor. Ayasofya'nın 2020 senesinde ibadete açılması bir yeniden fetih performansı olarak kurgulandı. (Müslümanların ana mekâna, turistlerin ve/veya gayrimüslimlerin 25 Euro giriş ücreti ödeyerek üst kat galerilerine alındığı, özel güvenlik görevlilerinin harime alınma ayrıcalığına sahip kişilere "Müslüman mısınız?" sorusunu yönelttikleri yeni ziyaret düzeni

14 Fikret Adaman, "Mega Projeleriyle "Modernleşen" İstanbul: Şantiyeleşmeye ve Yoksulluğa Rıza Göstermenin Ekonomik Politikası," *Şehrin Doğası: Tarihsel ve Güncel Tartışmalar Işığında İstanbul'da Yeşil, Toprak ve Su*, haz. A. Bartu Candan, C. Kafadar, S. Kafadar, Ç. Kafescioğlu içinde, yayına hazırlanıyor.

15 19. yüzyıl dönümünde icat edildiği şekliyle panorama silindirik şekilde bir yapı içerisinde sergilenen ve yapının ortasındaki bir platformdan seyredilen 360 derecelik dev ölçekli bir resim. Bu temaşa biçiminin yaygınlık kazandığı 19. yüzyıl boyunca savaş sahnelerinin sergilendiği panorama teşhirleri geçici sergiler olarak düzenleniyor, yakın geçmişin askeri zaferlerini kitlesel seyir nesnelere haline getiriyordu; Denise Blake Oleksijczuk, *The First Panoramas: Visions of British Imperialism* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011). Yüzyıllar öncesinden tek bir olayın milli tarihin kilit noktası olarak sergilenmesi ve sahnelenmesi için tasarlanmış bir temaşa mekanı olarak Panorama 1453 Müzesi için bkz. İpek Türel, *İstanbul Açık Şehir: Kentsel Modernitenin Endişelerini Sergilemek* (İstanbul: Metis, 2021), 221-227; Yağmur Karakaya, "The Panorama of Conquest": A Cultural Approach to National Emotions," *Sociological Forum* 37(2022), 789-811.

16 Ahmet Ersoy, "Yenikapı'da temaşa ve algıların fethi," *Altüst* 20 (2016); <https://www.altust.org/2016/09/yenikapida-temasa-ve-algilarin-fethi/> (erişim tarihi 22 Kasım 2024).

17 Portre için bkz. https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Mehmed_II_Doppelbildnis.jpg, erişim tarihi 28 Kasım 2024. *Fatih'in İstanbul'u: Fatih Sultan Mehmed, Gentile Bellini ve İstanbul*, haz. N. Atasoy (İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2023); Entelektüel bir Osmanlı Padişahı: Fatih Sultan Mehmed, haz. H. Şahin (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2022). Bellini'nin Londra'daki National Gallery'de bulunan II. Mehmed portresi için bkz. <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/gentile-bellini-the-sultan-mehmet-ii>, erişim tarihi 30 Kasım 2024.

18 Bellini'nin çifte portresinin bu yönlerine dikkat çeken görsel bir analiz ve bu resim etrafında düzenlenen serginin bir değerlendirmesi için bkz. Sevil Enginsoy Ekinci, "Fatih'in Rönesansı. İBB Saraçhane Belediye Sarayı, 6 Ekim-4 Aralık 2020, İstanbul. Küratör: Nurhan Atasoy," *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* 3 (Aralık 2021): 224-28.

152 üzerine ve bu “düzen”in fetih tahayyülüyle bağlantısı üzerine burada söz söylemeyelim.) Büyük ölçekli inşaat projeleri şehrin doğasını ve tarihini gerektiğinde fetih imgelerini de kullanarak tahribe devam ediyor. Ülkenin en saygın üniversitelerinden biri 2021 senesinden beri bir fetih hareketi olarak düşünülen siyasi bir müdahaleye sahne oluyor, onlarca senelik kurumsal birikimi yok sayılıyor. Fütühat bugün sermayenin sınır tanımaz hırsı ile İslamcı söylemin birbirini besleyerek ürettiği bir imge, harekât ve müdahaleler bütünü. Bu bütünü canlı tutansa, mağlubiyet endişesi ile tahakküm arzusunu örtüştüren bir *pathos*.

Maddi ve ideolojik boyutlarıyla fetihçiliği (ve yeniden fethi) benimsemeyenler için İstanbul’un fethini kutlamak anlamlı bir iş mi? Fetih kutlamaları mirasını İstanbullular ne yapmalı? Örneğin, İslamcı ve fetihçi bir gündemi olmayan bir İstanbul belediyesi 29 Mayıs’ta ne yapmalı? Fetih kutlamasını düzenleyip bu kutlamaların tekçi, dışlayıcı söyleminden uzak durmak mümkün mü? Bugünün belediyesi Panorama 1453 Müzesi’nde Fatih’in (batıya yönelik ilgilerinin bir nişanesi olarak) Costanza di Ferrara tarafından yapılan portre madalyonunu sergilemek yoluyla buraya biraz Rönesans tadı katabilir; kutlamaları Yenikapı’daki dolgu meydandan Maltepe’deki dolgu meydana taşıyabilir; mehteran Necip Fazıl şiiirine bestelenmiş marş söylerken konuşmacılar hamaset yerine daha kapsayıcı bir tarih anlatısı koymayı deneyebilir—görebildiğim kadarıyla bunları yapıyor. Peki İstanbul belediyesi elindeki kaynakları İstanbul’un tarihini ve şehrin tarihinde çok merkezi olduğu düşünülen bu dönüm noktasını başka bir paradigma içinde anlamak ve anlatmak, daha kapsayıcı bir anlatıyı aramak, bu arayışı kamusallaştırarak üzere kullanabilir mi? Büyükşehir belediyesi kolay yolu seçecek, kitlesel fetih kutlamaları devam edecek diyelim. Nihayetinde fetih kutlaması dışlayıcı değil kapsayıcı olabilir mi, şehrin tarihini başka türlü düşünmenin peşine düşebilir, başka bir miras anlatısı kurabilir mi? Galiba kuramaz. 29 Mayıs’ların canlandırmalarını azıcık başka türlü hayal edelim. Surların dibinde uykuya dalan son imparator da olsun sahnede. Yenilmiş, uyuyor—bir tehdit değil. Mehteran orada, Ulubatlı da. Esirleri nereye yerleştirmeli? Esaretlerinin hangi noktasını canlandırmalı? Kutlamanın içinde, Teoman konserinin öncesinde, ıstırapın yeri var mı?

5. Stefanos Yerasimos’un Haritası ve Başka bir Hapşilik Hâli

Kıymetli tarihçi Stefanos Yerasimos “Orhan Pamuk’un *İstanbul*’una nazire: Bir Rum çocuğunun Beyoğlu haritası” başlıklı yazısını Pamuk’un “Bir İstanbul romancısıyım” yazısını bir tarihçi olarak, bir İstanbul çocuğu olarak, Peralı bir azınlık çocuğu olarak okumanın düşündükleri üzerine yazmıştı.¹⁹ Pamuk’u okurken kendi güzergahını sorguladığımı, 1986 senesinin bir kış günü bir araştırmacı grubuyla çıktığı Beyoğlu yürüyüşünde çocukluğunun sınırları keskin hatlarla çizilmiş haritasıyla karşılaşma anını paylaşmıştı Tarih Vakfı’nın *İstanbul* dergisi okurlarıyla: “Kentin tarihine merak salmak içinde hapsedilmiş olduğu bu haritadan kurtulmanın yolu olduğunu neden sonra fark ederek.”

Yerasimos çocukluğunun onu hapsedtiği haritayla yetişkin hayatında yaşadığı sarsıcı karşılaşmayı, tarihçiliğinin o haritanın dayattığı sınırlarla bağlantısını bir yürüyüş esnasında keşfedişini hayranlık uyandırıcı bir açık sözlülükle anlatmıştı. Bedeni ve yürüyüşü ile şehir arasındaki derin bağın beklemediği bir anda ortaya çıkarıverdiği bu anlama anını resmetmişti. Onun zihinsel haritasının sınırlarını oluşturan ve gündelik hayatında ötesine geçemediği, bir Rum çocuğu olarak varoluşunun görünmez duvarlarla kapattığı yokuşlar, sokak başları, caddeler çoğunluğa açıktı.

Çoğunluğa biçilen hapşilikler, sınırlar ve duvarlar üzerine düşünmek gerek. Mekânsal ve zamansal sınırlar ardındaki hapşilik. Tarihin zamansal haritasını işaretleyen eşiklerin, duvarların, uçurumların ayırına varmak kişiyi özgürleştirir mi? Eşikler ve duvarlar kaleminden 29 Mayıs’ı alalım. Bu tarih, bu zamansal eşğin görünmez kıldıklarını görmeye başlayabileceğimiz bir kapı aralığı olabilir mi? Eşğin ardını içeren, eşğin bu yanına yeniden bakan bir şehir tarihini hayal etmek, paylaşmak, kamusallaştırarak için bir imkân olabilir mi?

Kutlamaya, yani şehrin tarihini, bu tarihin barındırdığı türlü çeşitli, şenlikli ve kederli bir aradalığı kutlayabilmemize henüz vakit var.

19 Stefanos Yerasimos, “Orhan Pamuk’un *İstanbul*’una nazire: Bir Rum çocuğunun İstanbul haritası,” *İstanbul* 30 (Temmuz 1999), 24-27. Yerasimos’un atftta bulunduğu yazı aynı derginin “Orhan Pamuk’un İstanbul’u” başlıklı dosyası içinde yayınlandı: Orhan Pamuk, “Bir İstanbul romancısıyım,” *İstanbul* 29 (Nisan 1999), 59-67.